

Moralność objawiona w Biblii, red. W. Pikor, *Analecta Biblica Lublinensia* VII, Lublin 2011, ss. 320.

W Lublinie, nakładem Wydawnictwa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, ukazała się książka *Moralność objawiona w Biblii* pod redakcją Wojciecha Pikora. Jest to siódmy numer, w ramach serii wydawniczej „*Analecta Biblica Lublinensia*”, która upowszechnia treść materiałów ze zorganizowanych przez Instytut Nauk Biblijnych Wydziału Teologicznego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II ogólnopolskich i międzynarodowych sympozjów. Do tej pory ukazało się sześć numerów serii: 1. *Jezus jako Syn Boży w Nowym Testamencie i we wczesnej literaturze chrześcijańskiej*, red. H. Drawnem (2007); 2. *Qumran. Pomiędzy Starym a Nowym Testamentem*, red. H. Drawnem, A. Piwowar (2009); 3. *Królestwo Boże – dar i nadzieja*, red. K. Mielcarek (2009); 4. *Słowo Boże w życiu i misji Kościoła*, red. S. Szymik (2009); 5. *Od Melchizedeka do Jezusa – Arcykapłana. Biblia o kapłaństwie*, red. D. Dziadosz (2010); 6. *Apokaliptyka wczesnego judaizmu i chrześcijaństwa*, red. M. S. Wróbel (2010). Na treść niniejszej publikacji składają się przedłożenia z Międzynarodowej Konferencji Naukowej zorganizowanej w dniach od 21 do 23 października 2010 roku w Lublinie przez wyżej wymieniony Instytut, jak i Dzieło Biblijne Jana Pawła II. Impulsem do zorganizowanej konferencji był wydany w 2008 roku dokument Papieskiej Komisji Biblijnej *Biblia a moralność. Biblijne korzenie postępowania moralnego* (dalej: BM), który wprowadza pojęcie moralności objawieniowej, na którą patrzy w kluczu Bożego daru i odpowiedzi człowieka. Był to bardzo ważny dokument, który w kontekście relatywizacji wymagań moralnych pokazał bardzo wyraźnie, że Biblia nie jest tylko źródłem objawienia i podstawą wiary, ale także księgą, która zawiera wskazania i normy moralne, pozwalające człowiekowi na osiągnięcie pełni szczęścia.

Książka została podzielona na dwie zasadnicze części: 1. Perspektywa biblijna (s. 25–189); 2. Perspektywa pozabiblijna (s. 191–293), które zostały poprzedzone „Wprowadzeniem” redaktora tomu, ks. Wojciecha Pikora (s. 5–10) oraz tekstem kard. Williama Levady (s. 11–23). Na końcu książki znajduje się „Indeks tekstów biblijnych” oraz „Indeks autorów” (s. 295–317). Całość publikacji otwiera tekst kard. Williama Levady („*Biblia a moralność*”), którego zadaniem była prezentacja całego dokumen-

tu Papieskiej Komisji Biblijnej. Kardynał odniósł się do dwóch części dokumentu. Najpierw wyjaśnił on samo pojęcie moralności objawionej jako zetknięcia się Bożego daru i ludzkiej odpowiedzi. Tym Bożym darem, z którego wynikają implikacje moralne, są: dar stworzenia, dar Przymierza w Starym Testamencie i dar Nowego Przymierza w Jezusie Chrystusie. Ten Boży dar łączy się z przebaczeniem (objawionym w pełni w Jezusie Chrystusie), które powoduje, że cała moralność nie jest sztywnym moralizmem. Horyzont chrześcijańskiego działania, które wykracza poza śmierć, implikuje ostateczny cel jako inspirację moralnego działania. Domaga się on od człowieka stałego zaangażowania w czasie teraźniejszym, aby w przyszłości zrealizowała się owa pełnia życia. W drugiej części Prefekt Kongregacji Doktryny Wiary zajął się kryteriami biblijnymi moralnej refleksji, omawiając kryteria podstawowe i szczegółowe. We wnioskach kard. Levada, podkreślając, że dokument miał dostarczyć perspektywy dla dyskusji wewnątrzkościelnej, jak i dialogu ze światem, wskazuje na trzy kluczowe kwestie tego dialogu: sumienie, wiara i rozum oraz prawo naturalne. Punkt, dotyczący prawa naturalnego, został opracowany przez Komisję Teologiczną, która w 2009 roku wydała dokument: *W poszukiwaniu uniwersalnej etyki. Nowe spojrzenie na prawo naturalne*. Umieszczenie tego tekstu mogłoby sugerować, że kolejne teksty staną się komentarzem do niego. Nie jest tak jednak do końca.

Na pierwszą część składa się jedenaście artykułów, które w większym lub mniejszym stopniu dotyczą problematyki szczegółowej, zasygnalizowanej przez BM. Autorami są bibliści z różnych ośrodków naukowych, zarówno zagranicznych, jak i polskich (Rzym, Ružomberok, Lublin, Katowice, Warszawa, Olsztyn, Toruń). Wszystkie artykuły są pod względem merytorycznym na wysokim poziomie. Niektóre z nich są krytyczne (nie mylić z krytykanckimi) w stosunku do dokumentu (por. s. 66, 99). Pierwsze trzy mają charakter panoramiczny. Otwiera je tekst o. Klemensa Stocka, sekretarza Papieskiej Komisji Biblijnej, który omawia dwa teksty, stanowiące najbardziej typowe i reprezentatywne dla nauki o moralności w Starym i Nowym Testamencie, tj. Dekalog i Osiem Błogosławieństw. Główną tezę o. Stocka jest przeświadczenie, że te dwa teksty odzwierciedlają strukturę moralności objawionej, w której Boże objawienie poprzedza ludzkie działanie. Swoją szczegółową analizą autor udowadnia tę tezę. Ksiądz abp Stanisław Gądecki podjął się próby uściślenia jednego z kryteriów szczegółowych refleksji moralnej, który komisja nazywa „przeciwstawieniem”, a które sam autor uważa za fundamentalne (komisja przedstawia je jako drugie kryterium szczegółowe). Dokonał tego

w oparciu o biblijną krytykę idolatrii i odniesienia do współczesnego problemu bałwochwalstwa, które ukazuje się przede wszystkim w ubóstwieniu człowieka i różnych przejawów jego działalności. Cały artykuł w zasadzie idzie dość niewolniczo za tekstem dokumentu, wskazując na dwa rodzaje idolatrii, w sensie ścisłym i szerokim. Autor nie zauważa, podobnie jak dokument, że Biblia mówi o jeszcze jednym zjawisku bałwochwalczym, jakim jest „manipulowanie Bogiem” albo inaczej stwarzanie Boga na swoje podobieństwo czy odchodzenie od prawdziwego oblicza Boga. Niezrozumiałe jest umieszczanie w tłumaczonych tekstach z Biblii tekstów oryginalnych (choć, cytując Rdz 1,27 [s. 41], autor powołuje się na tłumaczenie greckie, a nie tekst hebrajski), skoro autor w swojej analizie w ogóle nie powołuje się na nie. Czy należy je traktować jako ozdobniki? Przy ostatecznym opracowaniu tekstów powinno się na to zwracać uwagę. Taka praktyka jest niepotrzebnym zaśmiecaniem tekstów, która niczego cennego do tekstu nie wnosi, poza tym, że autor chce pokazać siebie jako znającego oryginalne teksty Biblii. Książd prof. Waldemar Chrostowski podjął się omówienia jednego z najtrudniejszych zagadnień hermeneutyki biblijnej, tj. problematyki wojny, która – według autora – w refleksji Kościoła katolickiego opiera się przede wszystkim na płaszczyźnie rozumowej, a nie orędziu Biblii. Wniosek końcowy (s. 66), wynikający z ogólnej analizy tekstów biblijnych na temat wojny, jak i krytycznego odniesienia się do kryteriów zaproponowanych przez dokument Papieskiej Komisji Biblijnej, jest niezwykle cenny i otwiera dalsze perspektywy badawcze.

Kolejne artykuły koncentrują się na analizie wybranych tekstów biblijnych, które ilustrują główne punkty pierwszej części BM. Otwiera je artykuł ks. prof. Henryka Witczyka, członka Papieskiej Komisji Biblijnej, który analizuje „obraz Boga” jako DNA moralne i duchowe ludzkiej istoty. Artykuł jest przede wszystkim teologicznym (mniej egzegetycznym) komentarzem do punktów 8–12 dokumentu BM. Bardzo cenne w tym opracowaniu są odniesienia do sytuacji współczesnego człowieka („obraz Boga w człowieku”, a jego konkurent „obraz wirtualnego człowieka”, s. 80). W kolejnym artykule ks. Wojciech Pikor zajmuje się rolą pamięci w decyzjach moralnych człowieka. Czyni to na podstawie analizy wybranych tekstów z Księgi Ezechiela. Bardzo oryginalna jest koncepcja „moralności uzdrowionej pamięci”, której fundamentem jest Boże przebaczenie. Całe działanie moralne człowieka z uzdrowioną pamięcią jest ostatecznie wynikiem rozpoznania Boga. Cała ta koncepcja wpisuje się w kontekst moralności objawionej. Artykuł prof. Michała

Wojciechowskiemu przedstawia nauczanie moralne greckich ksiąg Starego Testamentu, zwanych naukowo deuterokanonicznymi, które w dokumencie BM nie znalazły jakiegoś szczególnego miejsca. Autor omówił problematykę moralną poszczególnych ksiąg: Tb, Ba, Syr, 1–2 Mch, Jud, Mdr, wykazując, że księgi te lepiej i pełniej podejmują pewne tematy, dotyczące zarówno życia społecznego (np. życie rodzinne, stosunek do bliskich, poświęcenie w obronie wiary i ojczyzny, stanowcze „nie” wobec zuchwałych nieprzyjaciół), jak i indywidualnego (np. samobójstwo). Dane moralne tych ksiąg powinny być uwzględnione w etyce biblijnej jako całości. Artykuł ten, chociaż nie ma jakichś bezpośrednich odniesień do BM, uzupełnia luki w opracowaniu tematu moralności w Biblii i otwiera nowe perspektywy badawcze. Kolejnym tekstem jest artykuł ks. Mirosława Wróbla, „Moralność wspólnoty qumrańskiej”. Autor udowadnia tezę, że nauczanie, jak i praktyka codziennego życia tej wspólnoty wynikały z aktualizującego odczytania daru przymierza. Artykuł ks. Artura Maliny z Katowic otwiera grupę tekstów poświęconych Nowemu Testamentowi. Egzegeta patrzy na naśladowanie Jezusa jako podstawę biblijnej moralności. To naśladowanie ma charakter teocentryczny oraz patrocentryczny i prowadzi do stawania się według pierwotnego planu Boga, tj. Jego obrazem. Uczeń Jezusa, naśladowując Go, porzuca to wszystko, co stanowi o jego autonomii, i odwzorowuje w sobie relację synowską Jezusa do Boga. Kolejny artykuł, autorstwa ks. Bartosza Adamczewskiego, stawia tezę, że antytezy Jezusowego Kazania na Górze (Mt 5,21–48) ilustrują ideę św. Pawła, że przykazania Prawa streszczają się w wezwaniu do miłości bliźniego. Analiza antytez prowadzi autora do wniosku, że są one aluzją do obrazu Szawła, dyskutującego w Jerozolimie z Żydami i hellenistami (Dz 9,27–29). W końcu uważa, że charakterystyka osoby Jezusa w antytezach Mt 5,21–48, w której widać cechy apostoła Pawła (por. Rz 13,8–10), Szawła (por. Dz 9,27–29) oraz Jezusa z Ewangelii Marka (por. Mk 10,19–21), jest przykładem figury retorycznej zwanej *ethopeia*. Tezy autora może i są interesujące, ale zbyt daleko hipotetyczne. Wydaje mi się, że zbyt oczywista dla autora jest chronologia i zależność wzajemna poszczególnych tradycji nowotestamentowych. Wydaje mi się, że oprócz pewnych wskazań metodologicznych artykuł niezbyt wiele wnosi do przesłanek moralnych Nowego Testamentu. Bronislav Kluska z Uniwersytetu Katolickiego w Ružomberoku zastanawia się w swoim artykule nad odpowiedzialnością chrześcijanina za świat w ujęciu Ewangelii według św. Jana. Na podstawie swojej analizy dochodzi do wniosku, że modelem tej relacji jest sam Jezus Chrystus. Ciekawym zabiegiem metodologicznym

jest zastosowanie kryteriów podstawowych i szczegółowych biblijnej refleksji moralnej, podanych w BM, do pojmowania świata w czwartej Ewangelii, co pozwoliło autorowi na doprecyzowanie istotnych elementów odpowiedzialności chrześcijan wobec świata. W oparciu o tę analizę dochodzi do wniosku, że podstawą tej odpowiedzialności jest „wartość Bożego dzieła stworzonego, do którego Bóg za pośrednictwem Logosu włożył swoją ‘logiczność’, swój porządek” (s. 167), który może być odkryty przez postępowanie według modelu Chrystusa, tj. „w zbawczej solidarności wobec świata manifestować swoje niebycie ze świata” (s. 167), które dokonuje się przez odważne przeciwstawienie się tym wartościom, które doprowadzają do odrzucenia wiary w Jezusa. Ostatnim tekstem tej części książki jest artykuł ks. Dariusza Koteckiego, który próbuje odnaleźć fundament moralności chrześcijańskiej na podstawie tekstu z Ap 2,1–7 (List do Kościoła w Efezie). Szczegółowa analiza tego tekstu prowadzi go do wniosku, że tym fundamentem jest nawrócenie teologalne (nieustanne egzystencjalne rozpoznawanie Boga, który wszedł raz na zawsze w historię człowieka w Jezusie Chrystusie), które staje się punktem wyjścia do działania moralnego. Egzystencjalne poznanie Boga, jak i wynikające z niego postępowanie jest drogą ku pełni eschatologicznej, wyrażonej w Ap w symbolu „Nowej Jerozolimy”.

Uwagi krytyczne tej części książki dotyczą przede wszystkim zaproponowanej kolejności artykułów. Z jednej strony, książka chciałaby iść za sekwencją tematów wskazanych w dokumencie BM, z drugiej – od niej odchodzi. Umieszczenie na początku tekstu o. K. Stocka jest „strzałem w dziesiątkę”, ale dwa następne artykuły (ks. abp. Gądeckiego i ks. Chrostowskiego) powinny znaleźć się na końcu tej części, nie dlatego, że są mniej ważne, ale dlatego, że dotyczą kwestii poruszanych w drugiej części dokumentu. Nie jest do końca jasne, z jakich powodów w tej części redaktor zamieścił tekst M. Wróbla „Moralność wspólnoty z Qumran” (s. 111–121). Nie przekonuje mnie argument podany przez redaktora we „Wprowadzeniu”: „Pomostem w analizie tekstów Starego i Nowego Testamentu jest referat ks. Mirosława Wróbla, który pokazuje, jak wspólnota qumrańska realizowała w wymiarze życia codziennego wskazania moralne płynące z daru przymierza” (s. 8). Analizowane w artykule teksty qumrańskie można oczywiście potraktować jako aktualizujący komentarz wspólnoty do tekstów ze Starego Testamentu, zwłaszcza tych objawiających moralność w Torze Mojżeszowej, jednak dalej nie jest to perspektywa biblijna spojrzenia na problem moralności i w żaden sposób ten tekst nie wpisuje się w założenia pierwszej części

podane przez samego redaktora: „W pierwszej części publikacji prezentowane są teksty przynoszące bezpośrednio spojrzenie biblijne na kwestie przedstawione w dokumencie *Biblia a moralność*” (s. 7). Wspomniany dokument nie zajmuje się tekstami qumrańskimi. Jedynym usprawiedliwieniem umieszczenia tego tekstu w tej części jest argument natury chronologicznej. Na pewno zabrakło w tej części artykułów, dotyczących *Corpus Paulinum*, któremu dokument Papieskiej Komisji Biblijnej poświęca sporo miejsca (paragrafy 3.3.1; 3.3.2; 5,1), czy też Listu do Hebrajczyków, do którego dokument odnosi się w oddzielnym paragrafie (por. 3.4). Usprawiedliwieniem tego braku jest na pewno fakt, że na sympozjum nie było takich referatów, ale wydaje się, że rzeczą pożyteczną byłoby każdorazowe uzupełnianie publikacji końcowej o teksty niewyłoszone, a nadesłane, które mogłyby zapełnić lukę w całościowym potraktowaniu problemu. Wtedy książka mogłaby stać się prawdziwym komentarzem do rozważanego dokumentu Papieskiej Komisji Biblijnej.

Drugą część („Perspektywa pozabiblijna”) zestawia teksty, które podejmują kwestie moralności objawionej „z innej niż nauki biblijne perspektywy metodologicznej” (s. 8). Dla dwóch pierwszych artykułów tą inną perspektywą jest refleksja filozoficzna. Ksiądz prof. Andrzej Szostek w artykule „Moralność naturalna a moralność objawiona w świetle przypowieści o miłosiernym Samarytaninie” snuje refleksję nad relacją między tymi dwiema moralnościami. Dla autora „podstawowe moralne intuicje są fundamentem, na którym dopiero zrozumieć można i poprawnie wprowadzać w praktykę życia codziennego to, co określa się mianem moralności chrześcijańskiej (objawionej)” (s. 195). Sam dokument Papieskiej Komisji Biblijnej mówi o prawie naturalnym zaledwie w jednym punkcie (BM 105). Artykuł etyka z Lublina wpisuje się znakomicie w proponowany w dokumencie dialog wewnątrzkościelny i ten ze światem w perspektywie trzech kwestii kluczowych: sumienie, wiara i rozum oraz właśnie prawo naturalne. Ksiądz prof. Szostek zastanawia się nad tą relacją w świetle przypowieści o miłosiernym Samarytaninie, którą traktuje jako paradygmat relacji między moralnością naturalną i objawioną. Ta historia pokazuje jednak także przekroczenie tej moralności w Jezusie Chrystusie, który jest objawieniem ostatecznej prawdy o ludzkiej osobie. Dwie prawdy zawarte w Objawieniu są według ks. prof. kluczowe w tym sensie, że wyznaczają perspektywę moralności chrześcijańskiej: kulminacja Objawienia w Jezusie Chrystusie pozwala głębiej zrozumieć człowieka; „Objawienie chrześcijańskie to Objawienie Chrystusa Odkupiciela, bez którego zbawczej mocy człowiek nie jest w stanie czynić dobra i dojsć

do właściwego celu” (s. 201). Te dwie prawdy otwierają pole do refleksji teologicznej. Tekst ks. Szostka określiłbym jako programowy dla całej refleksji wokół dokumentu BM i chyba byłoby lepiej, aby otwierał on wraz z tekstami kard. Levady i ks. Stocka cały prezentowany tom „*Analecta Biblica Lublinensia*”.

Drugi artykuł, autorstwa nieżyjącego już ks. abp. Józefa Życińskiego, podejmuje bardzo aktualny i burzliwie dyskutowany problem współczesnej biotechnologii. Według niego wiele aksjologicznych i etycznych problemów jest dyskutowanych w nowej kulturowo-społecznej perspektywie, która komercjalizuje ludzką godność i akcentuje rolę wartości ekonomiczno-finansowych. Odpowiedzią na tę perspektywę jest antropologia biblijna, która ukazując człowieka stworzonego przez Boga jako istotny dar Boga, proponuje rozwiązania wielu problemów etycznych. Autor artykułu przywołuje wiele przykładów manipulacji biotechnologicznych. Powołując się na BM, podkreśla, że perspektywa moralna, inspirowana duchem ewangelicznych błogosławieństw, niesie imperatywy moralne, wśród których centralne miejsce zajmują: „pojednanie, przebaczenie i bezwarunkowa miłość”. Artykuł, który kończy się stwierdzeniem: „W dobie głębokich przemian biotechnologicznych specjalnej wagi nabiera świadectwo tożsamości człowieka, ukazujące moralność, która nie przygniata, lecz stymuluje wybór dobra. Akceptując te zastosowania, można w dobie wyrafinowanych biotechnologii ocalić tożsamość człowieka i ochronić aksjologiczno-moralny horyzont ludzkiego życia” (s. 213), można potraktować także jako programowy dla współczesnej refleksji bioetycznej.

Kolejne cztery artykuły omawiają zagadnienia z zakresu patrologii. Bardzo dobrze się stało, że znalazły się w omawianej książce teksty, które odwołują się do antyku chrześcijańskiego. Otwiera je przedłożenie ks. prof. Krzysztofa Bardskiego, który analizuje symboliczną i alegoryczną interpretację przykazania miłości Boga i bliźniego, prezentowaną przez patrystyczne i średniowieczne komentarze, ze szczególnym uwzględnieniem dzieła *Allegoriae totius Scripturae* Garniera z Langres (†1225). Autor, wychodząc od analizy sformułowania przykazania w przekazie ewangelicznym, zajmuje się najpierw szeregiem obrazów, które stanowią punkt wyjścia duchowej interpretacji przykazania miłości Boga i bliźniego, takimi jak: obraz jarzma, ciasna i wąska droga, fioletowe frędzle, symbolika liczby dwa. Z analizy komentarzy ks. Bardski wyprowadza szereg interpretacji interesującego przykazania: dar z wnętrza samego Boga (obraz dwóch oczu; mleko, którym karmi nas Bóg); dar, który leczy

i ratuje człowieka; schronienie w Bogu; owoce przykazań miłości; potężna broń przeciw grzechowi; związek przykazań z głoszeniem Słowa Bożego; wierność przykazaniom aż do końca.

Książd Leszek Misiarczyk analizuje rolę Słowa Bożego w walce duchowej według Ewagriusza z Pontu, jednego z najważniejszych teoretyków i praktyków życia monastycznego w pierwotnym chrześcijaństwie, który stworzył system ośmiu logismoi (myśli namiętnych), które atakują psyche rozumną (pycha i próżność) oraz psyche nierozumną popędliwą (acedia, smutek, gniew) i pożądliwą (acedia, chciwość, nieczystość, obżarstwo). Orężem w walce z tymi myślami jest Słowo Boże. Ewagriusz sposób walki z myślami namiętnymi przedstawił w traktacie *Antirrheticus*, w którym wskazał na antirrthesis („słowo zaprzeczające”), czyli frazę z Pisma Świętego szeptaną w myślach lub powtarzaną na głos, jako sposób na oddalenie pokusy. U podstaw tej metody leży przekonanie, że Słowo Boże ma w sobie moc przeciwstawienia się wszelkiemu złu. Autor artykułu bardzo szeroko przedstawił kontekst działalności Ewagriusza (życie monastyczne, specyficzne rozumienie świata i człowieka), co jest dla czytelnika niezaznajomionego z tą tematyką niezwykle cenne.

Kolejny artykuł pod frapującym tytułem „Tertulian – rygorysta a moralne wymagania Biblii. Ostrzeżenie dla współczesnych interpretatorów” pióra ks. Marcina Wysockiego jest próbą ukazania czytelnikowi interpretacji Tertuliana – montanisty niektórych nakazów moralnych Biblii: kwestii przebaczenia grzechów, ucieczki podczas prześladowań, kwestii dotyczących życia małżeńskiego. Autor, omawiając te zagadnienia, ukazuje zmiany sposobu interpretacji tych samych tekstów przez tego samego autora w okresie „katolickim” i w czasie, gdy stał się w pełni montanistą. Są to przykłady wypaczeń i „naciągania” myśli biblijnej dla swojej ideologii. Jak słusznie zauważa autor artykułu: „Przykład Tertuliana i jego montanistycznej interpretacji nakazów moralnych Biblii mogą być ostrzeżeniem dla współczesnych interpretatorów Biblii i moralistów, w jaki sposób nie należy używać Pisma Świętego” (s. 258).

Część patrystyczną książki kończy artykuł ks. Dariusza Zagórskiego, który ukazuje rolę Pisma Świętego jako normy życia chrześcijańskiego w nauczaniu Bazylego Wielkiego. We wstępie do artykułu przydałaby się jakaś krótka nota biograficzna o Bazylim Wielkim. Zbyt ogólnie, dla czytelnika, który nie jest ani teologiem, ani tym bardziej patrologiem, a wzięłby ten artykuł do ręki, brzmi określenie Bazylego Wielkiego jako jednego z trzech wielkich Kapadocjan (jakich? por. s. 260).

Całą książkę zamyka artykuł Grzegorza Kubskiego, który dokonuje analizy językoznawczej dokumentu Papieskiej Komisji Biblijnej, wychodząc z założenia, że BM otwiera możliwość dyskursu między egzegezą i współczesną humanistyką, będącą antyfundamentalną. Dominujące we współczesnej kulturze są także tendencje antyfundamentalne i antyreligijne, które rozumieją katolicyzm jako opresyjny. Teologia na uniwersytetach jest uważana za niszę w praktykach akademickich. W takim kontekście autor zadaje pytanie: „Czy wobec takiego stanu wykluczenia teologicznego ze swej istoty dokument *Biblia a moralność* został wyposażony w treści umożliwiające dysputę, jak to kiedyś w życiu intelektualnym bywało?” (s. 272). Na to pytanie autor odpowiada twierdząco, uważając, że dokument BM jawi się jako eksperymentalny model – próba dyskursu z retoryką otwarcie świecką. Dokument ten ukazuje pośrednio granice między Kościołem i postmodernistycznym dyskursem. W artykule na pewno przydałyby się podtytuły, które ułatwiłyby przeciętnemu czytelnikowi percepcję tekstu.

W drugiej części zabrakło mi dyskursu teologicznego. Dwa znakomite przedłożenia, otwierające tę część, jak już zauważyłem, mogły być punktem wyjścia do dyskusji teologicznej. Oczywiście, w czasie sympozjum na KUL zabrakło takich wystąpień, ale moim zdaniem w przyszłości warto byłoby pokusić się o rozszerzenie całego dyskursu o nadesłane artykuły. W ten sposób kolejne numery „*Analecta Biblica Lublinensia*” byłyby jeszcze ciekawsze. Mimo tych kilku uwag krytycznych ukazanie się tej pozycji książkowej należy przyjąć z wdzięcznością wobec bardzo zasłużonego Instytutu Nauk Biblijnych Wydziału Teologicznego Katolickiego Uniwersytetu Jana Pawła II.

Ks. Dariusz Kotecki

Włodzimierz Zatorski OSB, *Dar sumienia*, Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów, Kraków 2006, ss. 96.

Przy różnych okazjach przypominane są słowa błogosławionego Jana Pawła II, że Polska, ale także cały świat, pilnie potrzebuje ludzi sumienia. Ojciec Święty podkreślał również konieczność refleksji nad sumieniem, ze względu na obecność i propagowanie indywidualistycznych i subiektywistycznych koncepcji moralności, które przeczą istnieniu